

Opponensi vélemény

Tringli István: Hatalmaskodások a középkori Magyarországon c. akadémiai doktori értekezéséhez

A jogtörténetírásnak – nem csak Magyarországon – két irányzata alakult ki. Az egyiket jogászok végzik, akik jogtörténet-kutatásnak szentelték az életüket, a másikat történészek. A jogászok a jogtudományi kézikönyvek szellemében foglalkoznak kutakodásuk tárgyával, a forrásokat pedig az évszázadok során felhalmozódott jogtörténeti tárgyú szakirodalom segítségével értelmezik, s a középkori jogot az esetek többségében is a modern jogtudomány fogalmi eszközkészletével írják le. Ezzel szemben a történettudósok a társadalomtörténet szemszögéből ítélik meg a jogtörténetet, ami – valljuk be – nem hátrány, ha belegondolunk abba, hogy a jog átszövi a mindennapokat, mindenütt ott van, de egyben (eltekintve az elvont isteni és természetjogtól) a *civilis ratio* terméke, így az életviszonyok alakítják.

Tringli István akadémiai doktori értekezése ez utóbbi megközelítés mentén ad jogtörténeti összefoglalót a középkori hatalmaskodásokról, az egész kérdéskört társadalomtörténeti keretekben vizsgálva. Sőt, az értekezés egyben nyelv- és fogalomtörténeti eredményeket is felmutat: rendszerbe szedi a hatalmaskodás, erőszak, hatalom leírására szolgáló latin és részben német terminusokat, és ezeket rendszerbe szedve ad nem egynek új értelmezést.

A disszertáció – a kötelező bevezető és összefoglaló, valamint a részletes irodalomjegyzéken túl – négy nagyobb részből áll. Az elsőben a szerző a hatalmaskodások jogalapját elemzi. A második nagyobb fejezetben a hatalmaskodás fogalmával, a fogalom változásával, illetve a terminus értelmezési lehetőségeivel ismerkedhet meg az olvasó. Ezt követi a harmadik részben a különböző jogesetek bemutatása, azoknak az élethelyzeteknek az elemzése, amelyek akarva-akaratlanul is elvezethettek a hatalmaskodáshoz. Itt ismerkedhetünk meg a modern, és a jelen esetben a pontos jelentést csak részben hordozó bűntársakkal,

bűnsegédekkel, segítőkkel (complices), a hatalmaskodás szimbólumaival. A negyedik fejezetben a jogviták elsimításának számos módját ismerhetjük meg. A skála itt magától az elsimítástól a peres úton történő jogérvényesítésen keresztül a kegyelmezésig és az egyezségig terjed. Ugyanitt olvashatunk a jogvitákban alkalmazott jogi eljárásokról is, különös tekintettel a bizonyítás problémakörére.

A dolgozat legnagyobb erénye megítélésem szerint az, hogy a hatalmaskodást jogi jelenségként a birtokvédelem részeként mutatja be, azaz egy olyan szükségszerűen előforduló eseményként, amely elválaszthatatlan a birtoklástól, a birtok használatától és a felette való rendelkezéstől. Így a hatalmaskodás olyan értelemben hatalmi kérdés, amennyiben a birtokosnak hatalma van birtoka, illetve az azon élők felett, s ennek következtében hatalma lesz a birtokot vagy a rajta élő embereket megsértő, jogaikban korlátozó felett is. Különösen tetszett a dolgozatban, hogy a száraz „jogi eseteket” a disszerens az élet részeként, az emberi viszonyok szövevényében mutatja be. Egy apró példát idézve: az, hogy a közgondolkodás a vásárvám illetéktelen beszédését birtokfoglalásnak tekintette, olyan elvont és a társadalom mélyén is megértett, gyakorolt jogi gondolkodásra vall, amely magányos példaként is ellentmond annak a sematikus képnek, amely távolról szemlélve a középkor világáról él a fejekben.

A munka következő nagy erényének és eredményének tartom, hogy részletes képet kapunk azokról a birtok használatával és a róla való rendelkezéssel összefüggő esetekről, amelyek – a körülmények megfelelő megléte esetén – hatalmaskodásnak számítottak a késő-középkori Magyarországon. Ide tartozik, hogy a szerző munkája alapján jól látszik: az az éles határvonal, amelyet a jogtudósok a modern büntetőjog kialakulása, azaz a 16. század közepe, valamint az azt megelőző korok közé tesznek, elmosódik. A büntetőjogi tényállások lassú kialakulása, a büntethetőség kérdése, a bűnök, vétkek és nem utolsósorban a tettesek körének alakulása már a 15. század második felétől körvonalazódik a forrásokban.

Külön értéke a munkának a birtokügyek kapcsán felmerült viták elsimítására szolgáló utak pontos és alapos bemutatása, és csak egyetérteni lehet azzal a megállapítással, hogy II. Ulászló a hatalmaskodásra vonatkozó jogi szabályzásban nem a köznemességet védte a rendiség miatt, hanem a közjó érdekében a védelemre szorulóknak adott már-már modern értelemben jogvédelmet.

Így – megelőlegezve opponensi véleményem végkövetkeztetését – Tringli István disszertációját rengeteg új eredményt felmutató, modern, a jog- és társadalomtörténet-kutatás

eredményeit egyszerre hasznosító, alapos forrásmunkán és forráselemzésen alapuló munkának tartom.

Azonban közhely, hogy az opponensi vélemények természetüknél fogva kritikai szemléletűek, így az alábbiakban néhány felvetést, megjegyzést kívánok tenni, amelyek részben a dolgozat fő téziseit, részben apróbb részkérdéseket érintenek.

A disszertáció legmarkánsabb alapvetése, hogy elkülöníti a hatalmaskodásokat a büntetőügyektől. A szerző pontosan definiálja a *publicus*, illetve *manifestus* tetteket, megadva a két szó pontos, nem a közjogi értelemben használatos jelentését. (152. o.). Kétségtelen, V. Károly császár közismert büntetőjogi Constitutiója előtt a mai értelemben vett, zárt rendszerként működő büntetőjogról nem érdemes beszélni. Ennek kellékei, bár a gyökereik korábban megjelennek, csak az újkorban állnak össze olyan rendszerré, amelyből bármelyik elem elmaradása esetén nem beszélhetünk büntetőjogi tényállásról. Különös tekintettel igaz ez a társadalmi veszélyesség kérdéseire. Így helytálló a disszerens értelmezése, mely szerint a hatalmaskodásokat sem közjogszerű, sem köztörvényes értelemben nem lehet használni. Ugyancsak ide kötődik a *potentia* és a büntetőügy fogalmának kettéválasztása (156 o.). Azonban maradt bennem némi bizonytalanság a jogesetek megítélésével, illetve megítélhetőségével kapcsolatban. A disszerens mutat rá nem egy helyen a dolgozatban, hogy az egyes esetek előadásában mindig két ellentétes érv érvényesült: egyik oldalról a birtok és a rajta élők jogos védelme, másik oldalról – modern szóval – személyes szabadság megsértése, jármű önkényes elvétele, lopás, rablás, kényszerítés. Az én megítélésem szerint – és ebben a maga a szerző is megerősít (l. 159. o., 497. sz. jz.) – az esetek minősítése elsősorban a jogértelmezéstől és az ebből fakadó bírói mérlegeléstől és döntéstől függött. Kérdés azonban, hogy ha a *nullum crimen sine lege* elve alapján elvetjük a *crimen* mint a büntetőjog alapfogalmához tartozó kifejezés használatát, tekinthető-e a szó késő középkori értelmében kriminalizációnak az, ha a bíró (pl. a dolgozatban olvasható erdei kártételek miatt kirobbant ügyekben – l. 210. o.) nem fogadta el azt, hogy birtokvédelem történt? Azaz lehet-e kriminalizációról beszélni a birtokügyek kontextusában? Ugyanez a helyzet az úti hatalmaskodásokkal. Teljes mértékben egyetértek a disszerenssel, hogy az úti hatalmaskodás és az egyszerű, útonállással elkövetett rablás között a közvélemény különbséget tudott tenni. Azonban kérdés, hogy a megítélésben, azaz, ha a bíró nem fogadta el, hogy a hatalmaskodás háttérében egy hosszabb ideje tartó és több láncszemből álló cselekménysor áll (tartozás, vitatott birtokügy stb.), akkor mégis csak még ha nem is modern értelemben vett bűnügyet, de büntetést érdemlő cselekményt láttak az elkövetett tettben, még ha azt hatalmaskodásnak is

tekintették? Jól példázza ezt a disszertációban említett Póka Mihály esete (262. o., 784. sz. jz.), akit büneiért (*propter sua demerita*) vakíttatott meg az erdélyi vajda, mivel károkat okozott Kolozsvár lakosainak. Nekem úgy tűnik ebből a jogesetből, hogy az ügyet nyilvánvalóan a király helyett és nevében megítélő erdélyi vajda bűnnek, de legalábbis vétségnek vagy érdemtelenségnek tekintette Póka eljárását, és annak ellenére, hogy a fennmaradt oklevél nem szól részletesen Póka hatalmaskodásának okairól, vélhetően nem tekintette jogos eljárásnak Póka tetteit.

A jogos és jogtalan fellépés közötti keskeny mezsgye pontos fellelését a rendelkezésünkre álló fogalmak sem teszik világosabbá. A disszerens – ahogy már utaltam rá – gondos és alapos elemzésnek vetette alá a hatalmaskodással és a vele szükségszerűen párban járó erőszakkal kapcsolatos latin és német nyelvű terminusokat. A *potentia*, *violentia*, (és az alapigéből képzett határozók), valamint a német Gewalt, illetve a belőle képzett gewaltig melléknév/határozó is jelentheti az erőszakkal párosuló hatalmaskodást, sőt, a *violentia* – ismereteim szerint – csak a szó rossz értelmében vett erőszakra utalhat. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a Verancsics Faustus szótárában megadott Notzwang = hatalom viszont biztosan rossz értelmezés, mert a Notzwang az kényszerűséget, kényszerítést jelent, a zwang és a not is mind a középfelnémet nyelvből származik). A *Gewalt* főnév azonban jogos erőalkalmazást, hatalomgyakorlást is jelenthetett és jelenthet a mai nyelvben is. A *potentia* és *Gewalt* közötti szoros összefüggések is arra mutatnak, hogy a hatalmaskodás, illetve a (jogos) erő alkalmazása közötti határvonal igen keskeny volt, és tényleg csak gondos vizsgálat, a tényállás teljes felderítése vezethetett el a pontos minősítéshez.

A hatalmaskodások tényleg nem egyszerű jogi minősítését a dolgozatban több helyen is tárgyalt német *Fehde*, a kifejezést magyarul csak részben visszaadni képes (törvényes) magánháborúk tükrében lehet vizsgálni. A Fehde-kutatások egyik úttörője, Otto Brunner volt az első, aki elrugaskodva a klasszikus jogtörténeti megközelítéstől, társadalomtörténeti keretekben tárgyalta a *Fehde* jogintézményét. Legnagyobb eredménye megítélésem szerint az, hogy a Fehdével együttjáró erőszak ellenére is ez volt az a társadalmi kötelékrendszer, amely a tartományt és a benne lakókat (Land und Leute) egy közös érdek-, sors- és jogközösségbe terelte. Bár elméletét már a könyv megjelenésekor is sok kritika érte, és a magyar történetírásban sem tekintette mindenki mérvadónak (pl. Gerics József), egy bizonyos: a *Fehdeführung*, a jogos erőszak nem bírói megítélés kérdése volt, hanem a megfelelő eljárási és anyagi jogi szabályok betartása esetén a jogrend részeként működött. Sőt, a német jogot ismerők fejében pont itt volt a határ a kétfajta eset között. Stájer Ottokár híres rimes krónikája

számos olyan magyar-osztrák háborút mutat be, amelyekben jól elkülönül a két jogi forma. III. András I. Albert osztrák herceg ellen indított háborúját például szabályszerű Fehde-ként írja le, amelyben a magyar király megküldi a Fehdeansage névre hallgató levelet, megüzeni a háborút, majd a magyar király gyűjtogatásokkal és rablásokkal tarkított hadjáratba kezd Ausztriában. A szerző azonban – a magyarok iránt érzett antipátiája ellenére is – ezt szabályszerű, a birodalmi jogrendnek megfelelő háborúnak láttatta, amelyet hosszadalmas, de az ilyen háborúkat megnyugtató békekötési folyamat zárt le. A *Fehde* tehát nem szorult magyarázatra, a megfelelő kellékek és eljárási szabályok megléte esetén önmagában jelentette azt, ami. Ellenpéldaként lehet említeni a Stájer Ottokár által csak mérsékelten kedvelt Kőszegi Iván határmenti akcióit, rablásait, gyűjtogatásait. A *brand* és *raub* ebben az esetben egyszerű bűnügy volt, az elkövetett tettek megtorlását Albert herceg többször is kérte a magyar uralkodótól. Ezeket a tetteket tehát sem a szerző, sem a határvidéken lakó osztrák nemesség érdekében fellépő I. Albert nem sorolta be a jogos háborúk sorába. Megítélésem szerint tehát ez alapján különíti el a Fehde fogalmát a hatalmaskodásoktól.

A disszertációban olvashatunk néhány olyan megállapítást, kifejezést, fogalmat, amelyek helyességével vitába szeretnék szállni.

A disszertáció többször is visszatér oda, hogy a *birtoklás része volt az erőszak*. (pl. 97. o., 273. o.). Ez véleményem szerint pontatlan megfogalmazás, bár értem, hogy a szerző mire gondolt. Itt a Gewalt ütközik a Gewalttal, a hatalom az erőszakkal. A birtoklás része volt a dolog és az emberek feletti hatalom, amely akár erőszak alkalmazásával is megvédhető volt. Ezzel összefüggésben javaslom a jogos önvédelem kifejezés helyett (143. o.) a jogos védelem használatát. Nem elsősorban a modern büntetőjogban alkalmazott kifejezés miatt, hanem azért, mert pontosabban írja le a *vim vi repellere cuiuslibet licet* elvének alkalmazhatóságát. Ez utóbbi ősi jogelvet a rómaiak is úgy örökölték, a természetjog, illetve a *ius gentium* részének tekintették, és a jogellenesség elmaradását olyan esetekre is kiterjesztették, amikor a közjó, vagyonvédelem, vagy más személyek érdekében került sor erőszak alkalmazására.

A *Mühlenbann* és *Mühlenswang* – bár értelemszerűen összefüggenek és a mai értelmező szótárakban már azonos a jelentésük – a két szó középkori értelmében nem feleltethetők meg egymásnak teljesen. Előbbi egy földbirtokosi alapjog (Bannrecht) volt és kizárólagos malomépítési és -üzemeltetési jogosultságot jelentett, míg utóbbi a malomhasználókra/-használatra vonatkozott és (a dolgozatban olvasható módon) az őrlési kényszert jelentette (230. o. 700. jz.). Bizonyára csak elütés a több helyen is a Fehde megindításához szükséges

Ansagebrief helyett az Absagebrief használata. Ez utóbbi szintén a *Fehde* kelléke volt, csak a lemondásra, a háborútól való elállásra vonatkozott.

A dolgozat jó stílusban, magas irodalmi színvonalon megírt olvasmányos szöveg. Mint minden kéziratban, maradtak benne elütések, pontatlanságok, amelyeket majd javítani kell, mielőtt a szöveg nyomtatásra került.

A fenti kritikai észrevételek azonban nem érintik a munka egészét, a mű alapkonceptióját, módszertanát és főbb eredményeit. Itt vissza kell térnem ahhoz, amit már bírálatom elején is írtam. Tringli István disszertációja részletes, forrásokkal gazdagon alátámasztott, jól érvelő és komoly eredményeket produkáló munka, amely részleteiben mutat be és vizsgál egy olyan középkori jogintézményt, amely szükségszerűen átszötte az egész középkori Magyar Királyság mindennapjait. Megítélésem szerint Tringli István értekezése nagyban hozzájárul a középkori magyar jog és jogélet, az életviszonyok, a birtoklás, a birtok és a rajta élők iránti felelősség jobb megismeréséhez.

Az értekezést mindennek alapján nyilvános védésre bocsátásra alkalmasnak találom, illetve javaslom Tringli István számára az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2021. október 11.

Bagi Dániel, DSc
egyetemi tanár